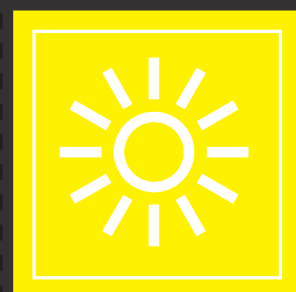

Gemeente Den Haag

KLIMAATPLAN DEN HAAG

OP WEG NAAR EEN **DUURZAAM** DEN HAAG
GROEN DENKEN • GROEN DOEN

KLIMAATPLAN DEN HAAG

VOORWOORD

Voor u ligt het 'Klimaatplan Den Haag'. Het Klimaatplan geeft aan hoe we aan de slag gaan om van Den Haag een klimaatneutrale stad te maken. De kadernota 'Op weg naar een duurzaam Den Haag', die de raad in 2009 heeft vastgesteld, is de basis voor het plan.

WAT WILLEN WE BEREIKEN?

De 'Energievisie Den Haag 2040' geeft het beeld hoe de energievoorziening er in 2040 uit zal zien: duurzaam, betaalbaar en betrouwbaar. In 2040 willen we dat alle energie die in Den Haag gebruikt wordt, op een duurzame manier wordt opgewekt. Denk aan zonne-energie, windenergie maar ook aan warmte uit de aarde. Al deze vormen van schone energiebronnen zijn in Den Haag goed te gebruiken. Deze duurzame energie zal niet allemaal binnen Den Haag zelf opgewekt worden maar komt bijvoorbeeld ook van windmolens op zee. Goed voor het klimaat, maar uiteindelijk ook voor onze energierekening! Duurzaamheid en energiebesparing moet voor iedereen in Den Haag leuk worden.

WAT GAAN WE DOEN?

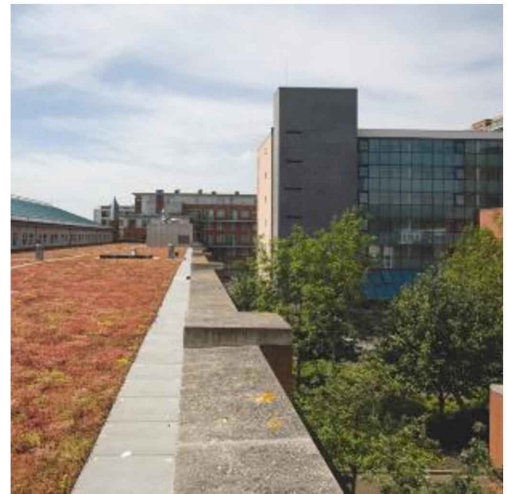
Samen met partijen uit de stad gaan we aan de slag om Den Haag duurzamer te maken. Dat doen we bijvoorbeeld door zonnepanelen te plaatsen in de stad en op gemeentelijke gebouwen. Maar ook door diverse subsidieregelingen zoals de regeling voor dak- en vloerisolatie en een regeling voor duurzame initiatieven uit te stad. Het duurzamer maken van de stad kan de gemeente niet alleen, daar hebben we alle burgers, bedrijven en organisaties van Den Haag bij nodig. Daarom maken we het mogelijk dat zij zelf aan de slag gaan met duurzaamheid, bijvoorbeeld door zich te verenigen in duurzaamheidskringen of via een bewonersinitiatief.

DUURZAAMHEIDSCENTRUM

Er komt een duurzaamheidscentrum in Den Haag. Hier kunnen Haagse burgers en bedrijven terecht voor advies, informatie en hulp over alles wat met duurzaamheid en klimaat te maken heeft. Uiteindelijk moet het duurzaamheidscentrum een duurzame kennisgenerator worden. Een Duurzaam Den Haag is geen gemakkelijke opgave. Daarom gaan we aan de slag om concrete energiebesparende maatregelen toe te passen en steeds meer duurzame energie te gebruiken. Dit wordt in het klimaatplan verder uitgewerkt. Een plan, dat met diverse partijen uit de stad is opgesteld om een klimaatneutrale stad in 2040 te bereiken! Ik wil hen hiervoor hartelijk danken. Samen leven in een duurzaam Den Haag, dat kan! Groen denken, groen doen!

Wethouder Volksgezondheid, Duurzaamheid, Media en Organisatie

INHOUD

INHOUD

Voorwoord	1
1 Een Haags klimaatplan	5
2 De beleidscontext	6
3 De positionering	7
4 Klimaatdoelen	8
5 De opgave	11
6 De strategie	12
7 De Haagse klimaatproblematiek: uitdagingen en kansen	17
8 De sleutelvraagstukken voor de korte termijn	18
9 Speerpunten	21
10 Het Actieprogramma Klimaat 2011-2012	23
11 Organisatie, communicatie en financiën	25

Bijlage 3 Actieprogramma Klimaat 2011-2012	28

De onderstaande bijlagen zijn digitaal beschikbaar op:

<http://zbs.denhaag.nl/internet?oid=180175> of www.denhaag.nl/klimaat

Bijlage 1	De Haagse klimaatopgave in cijfers
Bijlage 2	Analyse klimaatproblematiek Den Haag
Bijlage 4	Definities en Afkortingen
Bijlage 5	Overzicht Kadernota
Bijlage 6	CO ₂ -analyse
Bijlage 7	Haalbaarheidsonderzoek klimaatcentrum

De gemeente Den Haag stelt dit klimaatplan op vanuit een gevoel van urgentie en vanuit de wens om in dit plan de krachten te bundelen met koplopers in de stad.

1 EEN HAAGS KLIMAATPLAN

Klimaatverandering stelt de mens voor een grote opgave. Als de uitstoot van broeikasgassen niet drastisch teruggedrongen wordt, komt de leefbaarheid van onze aarde onder grote druk te staan. Een drastische vermindering van de concentratie van broeikasgassen in de atmosfeer is op korte termijn nodig om de opwarming van de aarde te beperken. De concentratie CO₂ in de atmosfeer moet teruggebracht worden tot 350-450ppm (parts per million). Alleen dan zijn volgens het Intergovernmental Panel of Climate Change (IPCC) de gevolgen van klimaatverandering beheersbaar en kan de mens zich aanpassen aan de effecten ervan.

Naast klimaatverandering is ook het opraken van fossiele brandstoffen een belangrijke reden om energie te besparen en verduurzamen. Met het schaarser worden van deze fossiele brandstoffen zullen de prijzen hiervan stijgen. CO₂-reductie draagt dus bij aan het betaalbaar houden van energie in de toekomst. Uit de Milieubalans 2009 blijkt dat met het huidige beleid de milieudoelstellingen voor 2020 niet gehaald worden, het beleid moet aanzienlijk worden geïntensiveerd om de doelen voor de lange termijn te realiseren¹.

De gemeente Den Haag stelt dit klimaatplan op vanuit een gevoel van urgentie en vanuit de wens om in dit plan de krachten te bundelen met koplopers in de stad. Den Haag is een stad in ontwikkeling en er liggen unieke kansen om de energiehuishouding klimaatvriendelijker te maken. In Den Haag is een aantal koplopers actief die voorop lopen in het toepassen van innovatieve technieken en concepten om energie te besparen en verduurzamen. De gemeente wil deze koplopers actief ondersteunen bij het verder brengen van deze oplossingen en het zoeken naar hoe bepaalde barrières doorbroken kunnen worden. De gemeente wil ook een voorbeeldfunctie vervullen door eigen klimaatdoelen en gemeentelijk klimaatbeleid verder vorm te geven. Dit klimaatplan geeft aan wat de opgave is voor de gemeente Den Haag, hoe deze wordt aangepakt (strategie), wat de Haagse klimaatproblematiek is in termen van uitdagingen en kansen en wat op basis hiervan de prioritaire vraagstukken voor de korte termijn zijn. Dit resulteert in een actieprogramma klimaat tot 2012.

In dit klimaatplan ligt de focus op CO₂. De bronnen voor niet-CO₂ broeikasgassen in Den Haag zijn naar verwachting zeer gering. Binnen het SLOK-programma (Stimulering Lokale Klimaatinitiatieven van het Rijk) zal een studie worden verricht naar de aard en grootte van de niet-CO₂ broeikasgasbronnen in Den Haag en vervolgens zullen daarop zonodig aanvullende acties worden geformuleerd.

^[1] Planbureau voor de leefomgeving (2009) "Milieubalans 2009"; PBL; Bilthoven, Den Haag; september 2009

Den Haag realiseert zich wel dat op mondiale schaal de bijdrage van Den Haag beperkt is. Gelukkig staat de gemeente niet alleen in haar streven naar een klimaatneutrale stad. Aan de ene kant is zij voor een deel afhankelijk van het beleid van andere overheden, zoals de Europese Unie, het Rijk, stadsgewest Haaglanden en de provincie Zuid-Holland. Aan de andere kant is Den Haag op energiegebied nauw verbonden met haar omgeving, omdat zij voor een deel afhankelijk is van energie uit de regio en liggen er regionale kansen voor de verduurzaming van de energievoorziening.

2 DE BELEIDSCONTEXT

Het vertrekpunt van het klimaatplan is het al ingezette gemeentelijke beleid op het gebied van wonen, werken en mobiliteit. De maatregelen voor CO₂-reductie van de eigen gemeentelijke gebouwen, voertuigen en energiegebruik uit het Plan van Aanpak CO₂-neutrale gemeentelijke organisatie dragen bij aan het realiseren van de doelstellingen van dit klimaatplan. Dit klimaatplan sluit aan bij bestaande beleidsplannen zoals de Woonvisie, het Gebiedsgericht Milieubeleid, (het voorontwerp van) de Haagse Nota Mobiliteit en het Actieplan Luchtkwaliteit.

Het klimaatplan is één van de dertien inhoudelijke uitvoeringsprogramma's van de Kadernota "Op weg naar een Duurzaam Den Haag"². Doel van deze kadernota duurzaamheid is om de lopende initiatieven op het gebied van duurzaamheid te bundelen in een integrale aanpak. In dit klimaatplan wordt de coördinatie voor wat betreft het thema klimaat opgepakt in relatie met de andere uitvoeringsprogramma's. De Energievisie, één van deze andere uitvoeringsprogramma's, sluit aan bij het klimaatplan en geeft de strategie en visie op een duurzame, betaalbare en betrouwbare energievoorziening voor Den Haag. Ook andere uitvoeringsplannen zoals verduurzaming bestaande bouw geven een nadere invulling van het klimaatplan.

---

^[2] RIS 165335, zie ook <http://zbs.denhaag.nl/internet?session=1402506925&infile=details.glu&luid=165335&rs=1716554&hitno=9>

3 DE POSITIONERING

De gemeente Den Haag staat in haar streven naar een klimaatneutrale stad niet alleen en is geen op zichzelf staand eiland. Hierin zijn vier schaalniveau's te onderscheiden.

Ten eerste zijn er wereldwijd klimaatafspraken gemaakt en is er gepraat over oplossingen op de diverse klimaatoppen waarvan de laatste in Kopenhagen plaatsvond. De top in Kopenhagen laat zien voor welke complexe opgave we staan. Op Europees en nationaal niveau zijn doelstellingen gesteld met betrekking tot klimaat. De inspanningen op deze hogere schaalniveaus leiden tot allerlei maatregelen, wetten en regelingen die, ook in Den Haag, CO₂ reduceren. Het Haagse klimaatbeleid is gericht op de lokale uitvoering.

Ten tweede heeft het rijk aangegeven dat voor haar de Europese doelen voor een duurzame energievoorziening leidend zijn. Dit betekent voor Nederland 20% CO₂-reductie en 14% duurzame energie in 2020. De provincie en stadsgewest Haaglanden zetten regionale samenwerkingsverbanden op, voeren studies uit en maken een begin met maatregelen, zoals bijvoorbeeld een regionaal warmtenet. De Haagse doelstelling om klimaatneutraal te worden, is sterk afhankelijk van dit regionaal, landelijk en Europees beleid. Echter de gemeente heeft ook een eigen taak, een eigen verantwoordelijkheid en eigen mogelijkheden om de CO₂-uitstoot te reduceren.

Ten derde heeft Den Haag voor het realiseren van haar doelstelling om een klimaatneutrale stad te worden ook duurzame energie van buiten de stad nodig. De energievisie laat zien hoe in 2040 de duurzame energievoorziening in Den Haag eruit kan zien, waarbij ook duidelijk wordt dat duurzame energie slechts beperkt (ongeveer 40% van de energievraag) binnen de eigen grenzen kan worden opgewekt. De doelstelling van Den Haag is dan ook niet om energieneutraal te willen worden door de gehele eigen energievraag binnen de stadsgrenzen duurzaam op te wekken. De duurzame energie zal ook van buiten Den Haag moeten worden betrokken. Dit sluit aan op de landelijke en regionale doelstellingen voor duurzame energieopwekking.

Tot slot is een van de uitgangspunten van het Haagse klimaatbeleid dat de klimaatproblematiek niet door de gemeente alleen kan worden opgelost, maar dat er in belangrijke mate een bijdrage vanuit partijen in de stad, zoals bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties nodig is. Deze bijdrage komt in de meeste gevallen zonder enige bemoeienis van de gemeente

tot stand. Veel partijen zetten zelf allerlei regelingen en maatregelen in gang om Den Haag te verduurzamen. De gemeente sluit aan bij dit zogenoemde ritme van de stad. Daarom is ervoor gekozen om dit klimaatplan samen met partijen in de stad op te stellen. In de Overlegtafel Klimaat, in het leven geroepen om samen te werken met de stad, zitten de volgende partijen: OM Den Haag, Staedion, Vestia, Eneco, TNT, Haagse Hogeschool, de Rijksgebouwendienst, Uneto, Stadsgewest Den Haag en het Haags Milieucentrum. Deze samenwerking zorgt voor een breed draagvlak voor het klimaatplan. Het is wenselijk dat de samenstelling van de overlegtafel bij de uitvoering van het klimaatplan wordt uitgebreid.

4 KLIMAATDOELEN

Dit klimaatplan beschrijft de doelen en strategie voor de lange (2040), middellange (2020) en korte termijn (2012). Voor de lange termijn is het doel een klimaatneutrale en –bestendige stad in 2040. In het Coalitieakkoord 2010-2014 “Aan de slag!”³ is deze ambitie opgenomen. Met een klimaatneutrale stad (mitigatie) wordt in dit klimaatplan bedoeld dat het directe energiegebruik in de stad volledig door duurzame energiebronnen wordt geleverd. Het gaat daarmee dus om het terugdringen van de emissies door het gebruik in de stad van elektriciteit, gas, warmte, koude en vervoer. Dit klimaatplan gaat niet in op de effecten van het indirecte energiegebruik. Dit zal wel in het kader van duurzaamheid worden onderzocht. De gemeente Den Haag heeft ook de ambitie om de stad klimaatbestendig te maken (adaptatie). Klimaatadaptatie wordt gedefinieerd als het aanpassen aan de gevolgen van klimaatverandering. Adaptatie aan klimaatverandering is het proces waardoor samenlevingen de kwetsbaarheid voor klimaatverandering verminderen of waardoor zij profiteren van de kansen die een veranderend klimaat biedt⁴. Klimaatadaptatie wordt in een ander uitvoeringsplan uitgewerkt.

Voor de middellange termijn is het doel om aan te sluiten bij de doelstellingen van het klimaatakkoord Gemeenten en Rijk⁵. De doelstelling voor 2020 is 30% minder CO₂-uitstoot

---

^[3] RIS 173030, Aan de slag!: coalitieakkoord Den Haag 2010-2014 PvdA, VVD, D66 en CDA, 21 mei 2010, zie ook <http://zbs.denhaag.nl/internet?session=158830307&infile=details.glu&loid=173030&rs=1716604&hitno=22>

^[4] Bron: ARK

^[5] Klimaatakkoord gemeenten en Rijk 2007-2011

Stadsboerderij Schildershoeve is één van de 12 stadsboerderijen in Den Haag en heeft zonnepanelen op het dak (www.denhaag.nl/stadsboerderijen)

ten opzichte van 1990, 20% energiebesparing en 20% opwekking van duurzame energie. Dit sluit tevens goed aan bij het Convenant of Mayors waarin de doelstelling van 20% minder CO₂-uitstoot ten opzichte van 1990, 20% energiebesparing en 20% opwekking van duurzame energie opgenomen zijn⁶. Dit klimaatplan geeft alleen de cijfermatige onderbouwing van de doelstelling van 30% minder CO₂-uitstoot.

Voor de korte termijn worden in dit klimaatplan voornamelijk acties gericht op het wegnemen van belemmeringen en de ontwikkeling van instrumenten voor CO₂-reductie. Deze acties vormen daarmee de basis voor het Actieprogramma in 2012 dat invulling geeft aan de middellange termijn.

---

⁶ Dit convenant is door Den Haag ondertekend, zie ook <http://www.eumayors.eu>

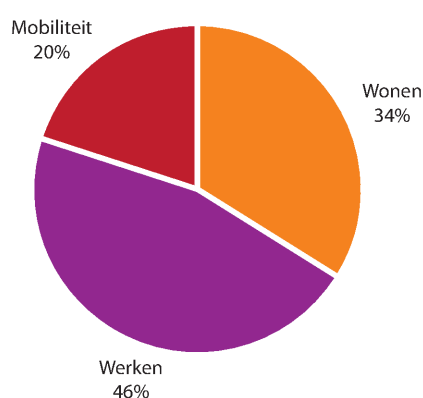
Het dak van de Maris College is voorzien van een 'groen dak' en zonnepanelen.

5 DE OPGAVE

In 1990 bedroeg de Haagse CO₂-uitstoot bijna 3000 kton⁷. Om de doelstelling voor 2020 (30% reductie) te halen is de opgave 900 kton reductie ten opzichte van 1990. In deze opgave is nog geen rekening gehouden met autonome ontwikkelingen zoals de groei van het aantal woningen en auto's en de gevolgen van het in gang gezet nationale en gemeentelijke reductiebeleid.

In 2009 bedroeg de CO₂-uitstoot van Den Haag bijna 2700 kton (zie Bijlage 6; CO₂-analyse). Deze uitstoot is verdeeld over drie sectoren; wonen, werken en mobiliteit. Werken neemt het grootste aandeel voor haar rekening. In onderstaande figuur is de CO₂-uitstoot van 2009 weergegeven. De CO₂-uitstoot van Den Haag is in vergelijking met 1990 met 300 kton (9%) afgenomen. Deze afname is voor het grootste deel te verklaren door het vertrek van de afvalverbranding uit Den Haag. De reductieopgave voor 2020 is daarmee 600 kton. Dit is ongeveer 20% van het huidig gebruik. In Bijlage 1: De Haagse klimaatopgave in cijfers is een nadere toelichting van de CO₂-uitstoot bijgevoegd.

Verdeling CO₂-uitstoot Den Haag 2009

Figuur 1: Verdeling CO₂-uitstoot over de verschillende sectoren

⁷ De Haagse Broeikas-indicator, Maart 1993.

Het huidige beleid remt de (autonome) groei van de CO₂-uitstoot tot 2020 af, maar leidt nog niet tot reductie. De komende jaren zal naar verwachting de CO₂-uitstoot met 160 kton toenemen door autonome groei (meer inwoners, meer mobiliteit etc.). Daar tegenover staat een reductie van de CO₂-uitstoot met 165 kton door reeds ingezet beleid. De reductieopgave blijft daardoor voor 2020 600kton.

	Autonome groei tot 2020	Reductie door ingezet beleid tot 2020
Wonen	45 kton	90 kton
Werken	25 kton	45 kton
Mobiliteit	90 kton	30 kton
	160 kton	165 kton

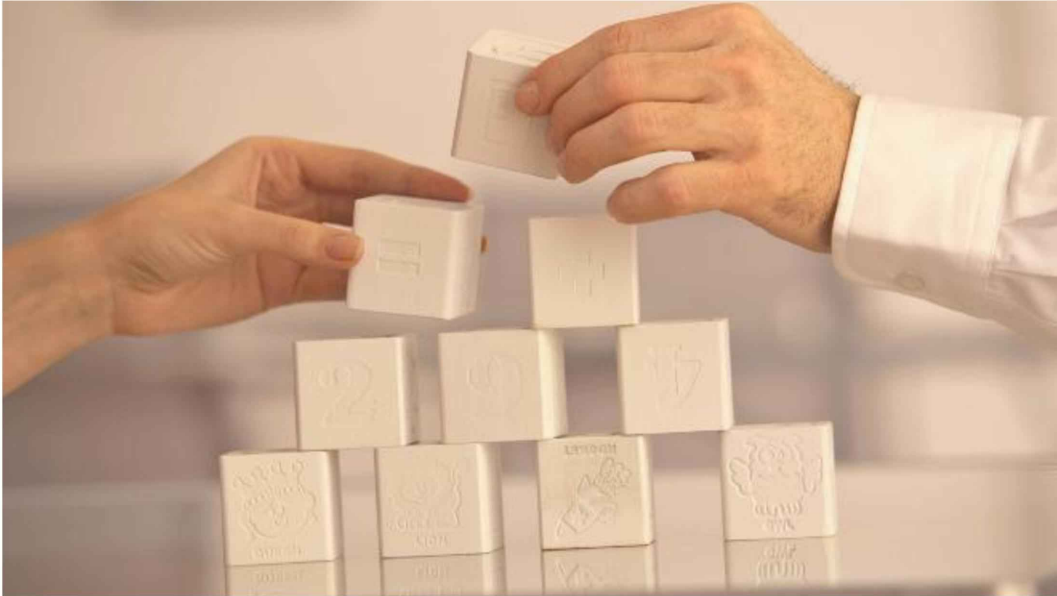
Tabel 1: Autonome groei en reductie door ingezet beleid tot 2020

6 DE STRATEGIE

Het klimaatvraagstuk is complex van aard, waardoor de gemeente voor de klimaatambities momenteel verschillende paden bewandelt op weg naar een klimaatneutrale stad. Om deze weg stapsgewijs te kunnen uitzetten en om de klimaatdoelstellingen te realiseren is het klimaatbeleid gestoeld op vier strategische keuzes.

6.1. DE DIALOOG MET DE STAD

Gezamenlijkheid en gedeelde verantwoordelijkheid vormen het fundament van de strategie voor het gemeentelijke klimaatbeleid. De gemeente kan de ambitie klimaatneutrale stad namelijk niet alleen realiseren. Zij heeft hiervoor onder meer bedrijven, burgers en maatschappelijke organisaties in de stad nodig. Om partijen bij elkaar te brengen en initiatieven verder te brengen vervult de gemeente een aanjaagfunctie, ze laat de kracht daar waar deze het grootste is: bij de samenleving. De gemeente schetst hierbij de route naar een klimaatneutrale stad, deze route staat niet vast, maar duidelijk is dat deze route gezamenlijk bewandeld wordt. Partijen worden in dit proces shareholders in plaats van

stakeholders. Het is aan de gemeente om te zorgen voor integrale regievoering en haar eigen verantwoordelijkheid te nemen.

Deze gedeelde verantwoordelijkheid krijgt in het Haagse klimaatbeleid op drie manieren vorm:

- **Interactieve beleidsontwikkeling:** meedenken in het klimaatbeleid via een Overlegtafel Klimaat en andere gremia. Dit kan leiden tot afspraken over dit klimaatplan of het uitvoeren van concrete acties en maatregelen in het uitvoeringsprogramma klimaat.
- **Verantwoordelijkheid voor de CO₂-reductie** ligt bij de partijen die de CO₂ uitstoten. Naast de gemeente zelf zijn dit vooral woningeigenaren en –bewoners, bedrijven, andere overheden en vervoerseigenaren. Van strategisch belang hierbij is in welke mate de overheid en andere shareholders burgers kunnen stimuleren en ontzorgen. De gemeente neemt zelf haar verantwoordelijkheid door als organisatie vanaf 2010 CO₂-neutraal te zijn.
- **Gezamenlijke kennisontwikkeling:** nieuwe, krachtige en creatieve oplossingen voor een complex probleem als klimaatverandering worden bereikt wanneer krachtige en creatieve partijen bij elkaar komen. Externe partijen als bedrijven en maatschappelijke organisaties hebben veel kennis in huis over CO₂-reductie en beschikken vaak over instrumenten en middelen die overheden niet hebben.

*De gemeente kan de ambitie klimaatneutrale stad namelijk niet alleen realiseren.
Zij heeft hiervoor onder meer bedrijven, burgers en
maatschappelijke organisaties in de stad nodig.*

6.2. MAATWERK PER DOELGROEP

Op basis van de strategische keuze voor gezamenlijkheid en gedeelde verantwoordelijkheid zijn de doelgroepen binnen de sectoren wonen, werken en mobiliteit essentieel voor het Haagse klimaatbeleid. Iedere doelgroep heeft specifieke motieven en ondervindt specifieke barrières rond willen, weten of kunnen om wel of niet CO₂ te reduceren. Maatwerk is daarom nodig, wat een doelgroepenpak rechtvaardigt.

Uit de probleemanalyse (zie Bijlage 2: analyse klimaatproblematiek Den Haag) blijkt dat inzicht in de beschikbare kennis, gedragsmotieven en barrières om al dan niet over te gaan tot energiebesparing en verduurzaming voor een groot deel van de doelgroepen onvoldoende bekend is. Dit geldt met name voor de sector werken. Een eerste stap in de doelgroepenpak is daarom een nadere analyse van de doelgroepen in de sector werken. De doelgroepenpak wordt op basis van deze analyse tot 2012 verder uitgewerkt in een concreet actieplan.

6.3. DE MIX VAN BELEIDSINSTRUMENTEN

Om de klimaatdoelstellingen te verwezenlijken heeft de gemeente drie sturingsinstrumenten tot haar beschikking: juridische sturing, communicatieve sturing / netwerksturing en economische sturing. Den Haag gaat in haar klimaatbeleid uit van een optimale mix van deze instrumenten.

6.4. DE GEFASEERDE AANPAK

Tot slot kiest de gemeente voor een gefaseerde aanpak van het klimaatprobleem. Op korte termijn richt de gemeente zich op het samen met de stad komen tot succesvolle instrumenten die leiden tot een volgend uitvoeringsprogramma klimaat in 2012. Hiertoe worden coalities van koplopers, brancheorganisaties, burgers en de gemeente rond concrete (relatief kleinschalige) projecten gevormd met als doel essentiële barrières voor CO₂-reductie weg te nemen. Na 2012 focust het klimaatplan zich op het opschalen op van deze pilotprojecten naar grote groepen in de stad (massa maken).

De ambitie "klimaatneutrale stad" voor 2040 en de reductieopgave van 600 kton voor 2020 stelt Den Haag voor een grote uitdaging.

7 DE HAAGSE KLIMAATPROBLEMATIEK: UITDAGINGEN EN KANSEN

De complexe klimaatproblematiek stelt de gemeente Den Haag voor een grote uitdaging om de CO₂-uitstoot in de stad te verminderen. Onderstaand wordt deze uitdaging verder toegelicht. Ook wordt stilgestaan bij de kansen voor CO₂-reductie in Den Haag. In Bijlage 2: Analyse klimaatproblematiek Den Haag, is een uitgebreide analyse van de problematiek bijgevoegd.

7.1. UITDAGINGEN

De ambitie “klimaatneutrale stad” voor 2040 en de reductieopgave van 600 kton voor 2020 stelt Den Haag voor een grote uitdaging. Ten eerste is een transitie nodig naar een duurzame energievoorziening. Dit zal pas op lange termijn haalbaar zijn. De reden is dat de technologische kennis hiervoor nog niet kosteneffectief en op grote schaal beschikbaar is. Ten tweede lopen doelgroepen in de stad aan tegen barrières om op korte termijn grootschalig CO₂ te reduceren. Het gaat hierbij ondermeer om financiële belemmeringen die particuliere huiseigenaren ervaren rond de lange terugverdiëntijden en natuurlijke momenten om in woningen in te grijpen en om juridische barrières die woningcorporaties ondervinden, omdat zij duurzame investeringen niet volledig mogen doorberekenen in de woonlasten. Ook kantooireigenaren ervaren juridische en financiële belemmeringen in de vorm van de verdeling van de kosten en baten tussen verhuurder en huurder. Belangrijk aandachtspunt hierbij is de noodzaak om zowel te focussen op techniek als op gebruikersgedrag. Uit ervaringen van partijen in de stad blijkt namelijk dat het effect van technische maatregelen aan gebouwen soms meer dan verdubbeld kan worden indien ook aandacht wordt gegeven aan energiezuinig gedrag van gebruikers van het gebouw en voorlichting over het gebruik van de nieuwe technieken.

7.2. KANSEN VOOR CO₂-REDUCTIE VOOR DE MIDDELANGE TERMIJN

Uit een verkenning van de kansen voor CO₂-reductie in Den Haag tot 2020 blijkt dat de grootste potentie voor energiebesparing (zowel het verminderen van de vraag als het efficiënter inzetten van fossiele brandstoffen) en toepassing duurzame energie ligt binnen de sectoren wonen en werken. De CO₂-besparingpotentie wordt geschat op 357 kton. (zie Bijlage 2: Analyse klimaatproblematiek Den Haag). Bij mobiliteit is het huidige beleid al maximaal gericht op energiebesparing met beleid gericht op de modal shift van auto naar OV en fiets. Hier liggen voor de korte termijn geen extra kansen.

8 DE SLEUTELVRAAGSTUKKEN VOOR DE KORTE TERMIJN

Om de kansen voor CO₂-reductie te kunnen verzilveren heeft de analyse van de klimaatproblematiek laten zien (zie ook Bijlage 2: Analyse klimaatproblematiek Den Haag) dat er voor de gemeente Den Haag vier sleutelvraagstukken zijn. Het aanpakken van deze vraagstukken moet aan de ene kant leiden tot de juiste condities in Den Haag voor de vermindering van de CO₂-uitstoot en aan de andere kant tot projecten met een groot herhalingspotentieel waarbij optimaal gebruik wordt gemaakt van de kennis en kunde in de stad. Pas als dat ontwikkeld is kunnen grote slagen gemaakt worden. Het gaat om de volgende vier sleutelvraagstukken:

8.1. CO₂-REDUCTIE IN WONINGVOORRAAD CORPORATIES

De woningen van corporaties zijn voor een groot deel verantwoordelijk voor de CO₂-uitstoot binnen de sector wonen. Hier staan financiële en juridische belemmeringen echter grootschalige CO₂-reductie in de weg. Zo geeft het huidige woonwaarderingstelsel onvoldoende ruimte om investeringen die leiden tot een lagere energierekening door te berekenen in de woonlasten. Bij het Rijk wordt, gezamenlijk met de G4, aangedrongen op aanpassing van deze regelgeving. Tegelijkertijd wordt in Den Haag samen met de ASN-bank, Staedion en Installnova een slimme financieringsconstructie uitgewerkt voor corporaties.

8.2. CO₂-REDUCTIE BIJ PARTICULIERE EIGENAREN

Er is een forse winst te behalen in de woningvoorraad van particulieren. Het gaat zowel om eigenaren van een eengezinswoning als om eigenaren die in een VvE verenigd zijn. De gemeente gaat samen met particuliere eigenaren en ondersteunende partijen zoeken naar instrumenten die de burger ontzorgen, aansluiten bij natuurlijke (verbouw) momenten, verkorte terugverdientijden (via bv leningen of subsidies), en bij VvE's daarnaast ook naar mogelijkheden om energiebesparing onderdeel van de meerjaren onderhoudsplanning (MOP's) te laten worden.

8.3. CO₂-REDUCTIE IN BESTAANDE KANTOREN

In de bestaande kantorenvorraad liggen veel kansen omdat kantoren voor een groot deel worden gehuurd of eigendom zijn van overheden (met name de Rijksgebouwendienst (RGD)). De RGD heeft 30% reductie bereikt in een pilot waarbij de klimaatinstallatie opnieuw werd ingeregeld met een bijbehorende campagne onder de gebruikers om zich energiezuinig te gedragen en goed met het klimaatsysteem om te gaan. Daarbij eisen de RGD en de gemeente minimaal label C voor kantoren waarbij ze de markt dwingen tot energiebesparende

maatregelen. Die markt kan verder worden geprikkeld met het transparent maken van de markt met behulp van energielabels. Daarnaast wordt gezocht naar andere financiële of juridische prikkels (ook bij het Rijk) voor duurzame investeringen door kantooreigenaren / beleggers.

8.4. DUURZAME RELATIE GEMEENTE, MARKT EN BURGERS

Duurzaamheid vraagt om een actieve markt, waarin vraag en aanbod optimaal op elkaar afgestemd zijn en waar de overheid met haar instrumenten kaders stelt en stuurt. Burgers zijn in dit verhaal zowel verantwoordelijk voor een deel van de CO₂-uitstoot in de stad, als consumenten die op zoek zijn naar een duurzaam aanbod. Bedrijven zijn naast veroorzakers ook marktpartijen die diensten op het gebied van energiebesparing en duurzame energie aanbieden en daarmee ook belangrijke partners in kennisontwikkeling en innovatie.

Twee problemen doen zich voor in dit speelveld van overheid, markt en burgers. Ten eerste weet een welwillende consument vaak niet waar te beginnen in een woud van een versnipperd aanbod van energiebesparings- en duurzaamheidsdiensten. Ten tweede is de beleidseffectiviteit van de overheid ook nog niet optimaal (o.a. complexiteit subsidies).

Bewoners in de Vogelwijk verenigden zich en kregen de windmolen weer aan het draaien

De gemeente zal ook op haar eigen gebouwen meer zonne-energie gaan opwekkenn.

9 SPEERPUNTEN

Het college wil de komende periode inzetten op zeven speerpunten om een zichtbare bijdrage te leveren aan het klimaatneutraal maken van Den Haag. Deze speerpunten zijn onderbouwd in de Energievisie Den Haag 2040.

9.1. ENERGIEBESPARING

Energiebesparing is het startpunt van een duurzame energievoorziening, het verspillen van energie dient voorkomen te worden. Om energiebesparing te stimuleren worden diverse acties in gang gezet. Zo is in november 2010 het uitvoeringsplan “Bestaande woningen, Duurzame woningen!” (RIS 176840) vastgesteld en zullen er prestatieafspraken met de woningbouwcorporaties gemaakt worden over energiebesparing. Om de particuliere woningverbetering te stimuleren zijn extra middelen (€ 5 miljoen) beschikbaar gesteld mede om achterstallig onderhoud te combineren met duurzaamheidsmaatregelen. Ook is er een subsidieregeling voor dak- en vloerisolatie (RIS 175436). Deze regeling zal voor de periode 2012-2014 verlengd worden, hiervoor is € 1,95 miljoen beschikbaar. Daarnaast komt er een stimuleringsregeling voor HR++ glas, hiervoor is € 650.000,- beschikbaar. De gemeente geeft het goede voorbeeld door haar eigen panden te verduurzamen. Hiervoor is in 2008 een plan van aanpak opgesteld waarin bijna € 5,85 miljoen opgenomen is om de gemeentelijke panden energiezuiniger te maken (RIS 159477 en RIS 155663).

9.2. WARMTE- KOUDE OPSLAG

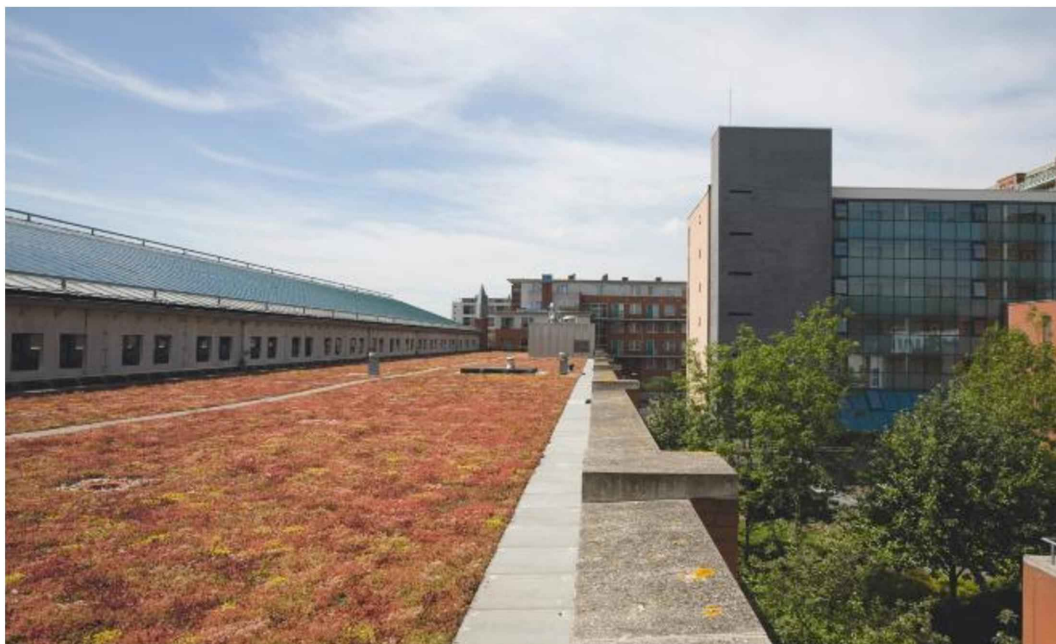
In 2011 zal er onderzoek gedaan worden naar het realiseren van een collectief warmte- koude opslagsysteem in het centrum van Den Haag. Dit collectieve warmte- koude opslagsysteem moet het gebruik van warmte- koude opslag in het centrum optimaliseren.

9.3. ZONNE-ENERGIE

Het college zal met een stimuleringsregeling komen om zonne-energie in Den Haag te stimuleren. Deze stimuleringsregeling zal voor zowel burgers als bedrijven zijn. Hiervoor is € 2 miljoen beschikbaar voor de periode 2011-2014. De gemeente zal ook op haar eigen gebouwen meer zonne-energie gaan opwekken, hiervoor is € 1,2 miljoen beschikbaar.

9.4. WINDENERGIE

Het college ziet mogelijkheden om door private partijen tijdelijk windmolens te laten realiseren in de A4-zone. Een combinatie waarbij de palen van de molens voor reclame-

uitingen/billboards worden gebruikt maakt dit plan waarschijnlijk sneller financieel haalbaar. Diverse partijen hebben aangegeven interesse te hebben voor het plaatsen van windturbines in de A4-zone.

9.5. GEOTHERMIE

De eerste geothermiebron in Den Haag is succesvol geboord. De potentie van deze duurzame warmtebron in Den Haag is echter vele malen groter. Onderzocht zal worden hoe geothermie een rol kan spelen in het verduurzamen en het uitbreiden van de stadsverwarming. Ook zal onderzocht worden hoe geothermie in de bestaande bouw toegepast kan worden.

9.6. WARMTENETTEN

Het uitbreiden en het verduurzamen van warmtenetten is een belangrijke schakel om duurzame warmte te transporteren door de stad.

9.7. BIOMASSA

In 2011 zal, in de regio, de haalbaarheid van een regionale biomassavergistingsinstallatie zal onderzocht worden.

10 HET ACTIEPROGRAMMA KLIMAAT 2011-2012

In dit klimaatplan zijn besparingspotenties geschetst die leiden tot het realiseren van 60% van de reductieopgave (357 kton). Beleid om de resterende 243 kton te reduceren moet de komende jaren worden ontwikkeld.

Het Actieprogramma Klimaat 2011-2012 geeft 19 acties van de gemeente en stakeholders uit de stad gericht op het omzetten van besparingspotenties naar daadwerkelijke reductie, het dichtten van het beleidshiaat en het ontwikkelen en ontsluiten van kennis en innovatie op het gebied van CO₂-reductie.

In het Actieprogramma Klimaat 2011-2012 zijn acties ingedeeld naar vier categoriën; algemene acties, acties op het gebied van wonen, acties op het gebied van werken en acties op het gebied van duurzame energie. Een aantal van de acties van de gemeente zelf die niet onder de speerpunten vallen worden hieronder kort toegelicht. Het volledige overzicht van alle acties, inclusief de acties van stakeholders uit de stad, is opgenomen in Bijlage 3: Actieprogramma Klimaat 2011-2012.

10.1. KLIMAATCENTRUM

De Raad heeft het college in de motie DSB/2009.500 verzocht de haalbaarheid van een klimaatcentrum in Den Haag te onderzoeken. Er heeft een scenariostudie plaatsgevonden waarin vier mogelijke scenario's beschreven worden (1. één groot centrum, 2. diverse centra in wijken, 3. één groot centrum en kleinere centra in de wijken, en 4. een groeiscenario, klein beginnen en langzaam uitbouwen). De scenariostudie is opgenomen in Bijlage 4: Achtergrondinformatie. Deze scenariostudie is de basis voor een verdergaand haalbaarheidsonderzoek naar de realisatie van een klimaatcentrum in Den Haag. Voor de realisatie van het klimaatcentrum is € 1,5 miljoen beschikbaar in de periode 2011-2014

10.2. VERDUURZAMEN BESTAANDE BOUW

In het kader van het uitvoeringsprogramma bestaande bouw zijn 6 acties opgenomen in het actieprogramma. Waaronder de duurzaamheidssubsidieregeling en onderzoek naar financiële constructies om CO₂-reductie in de bestaande bouw mogelijk te maken en te versnellen.

10.3. MILIEUKEUR VOOR DE HAAGSE DETAILHANDEL

Er wordt een module 'energie detailhandel' ontwikkeld voor Haagse detailhandelsbedrijven. De module kan door de detailhandelsbedrijven gebruikt worden om de eigen situatie in beeld te brengen. Daarnaast kan de module worden toegepast voor het doorlichten van detailhandelsbedrijven op het gebied van energiebesparing

11 ORGANISATIE, COMMUNICATIE EN FINANCIËN

11.1. ORGANISATIE

De gemeente voert regie op de uitvoering van het klimaatplan. Zij zorgt enerzijds voor het bewaken van de samenhang in de uitvoering van het klimaatplan en anderzijds voor het bewaken van de voortgang. Via monitoring van de bereikte resultaten door de gehele stad, maakt de gemeente jaarlijks de bereikte reductie van de CO₂ uitstoot zichtbaar. De gemeente stelt periodiek het uitvoeringsprogramma bij, te beginnen in 2012. Naar aanleiding van de monitoring en actuele ontwikkelingen stelt de gemeente samen met haar shareholders vast waar extra maatregelen of acties nodig zijn. Op deze wijze vindt periodiek een procesevaluatie plaats.

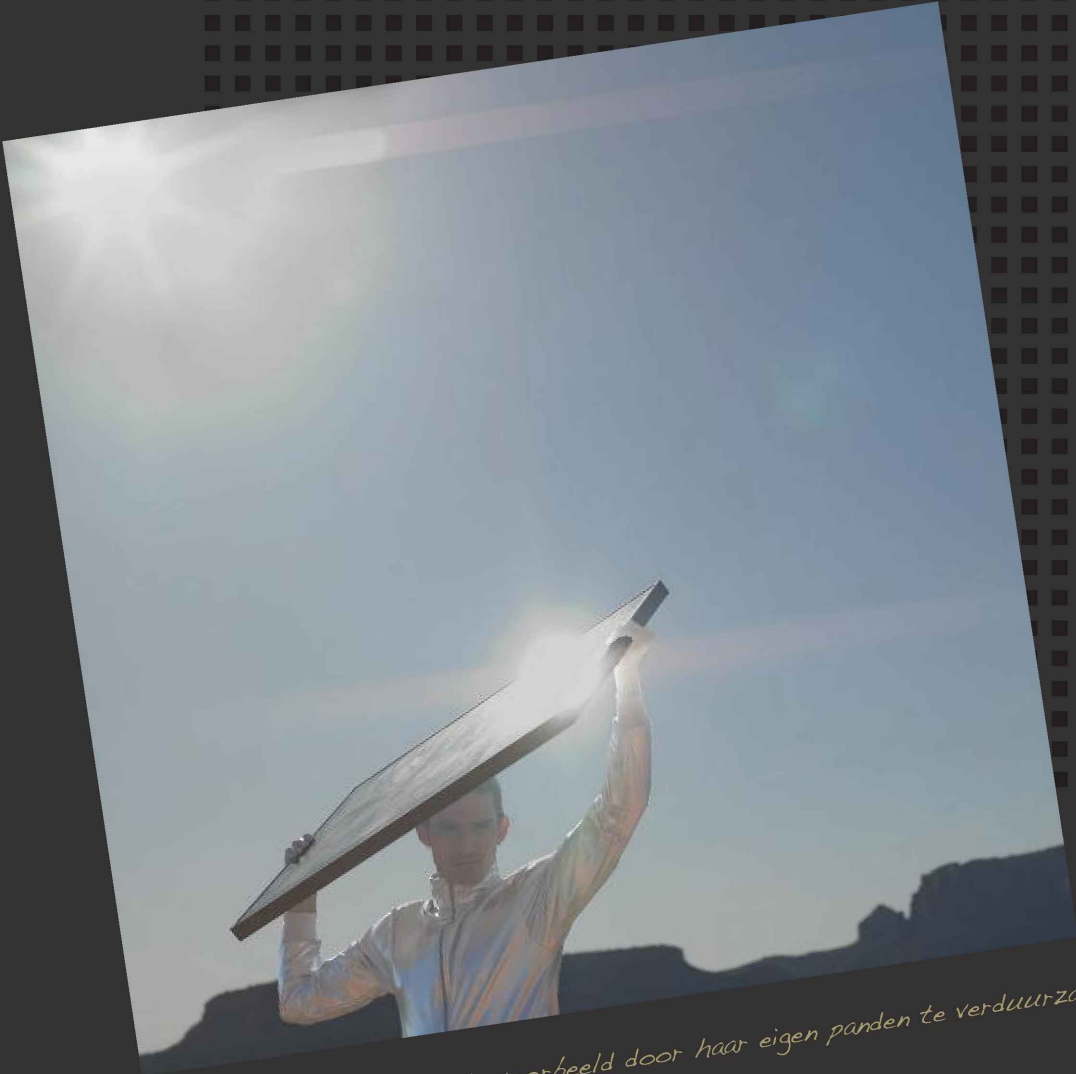
De dialoog met de stad wordt volop voortgezet. In de periode 2011-2012 zullen ketenworkshops, proefprojecten en onderzoeken door de gemeente en vele partijen in de stad plaatsvinden. De uitkomsten van al deze bijeenkomsten worden, samen met de monitoring besproken in de tweemaandelijks Overlegtafel Klimaat. Hierdoor blijft de interactieve beleidsvorming rond de uitvoering van het klimaatplan gewaarborgd. Hierbij wordt tevens het belang benadrukt van reeds bestaande samenwerkingsverbanden op het gebied van klimaat en duurzaamheid, zoals het Platform Duurzaam Den Haag.

11.2. COMMUNICATIE

Voor communicatie wordt aangesloten bij de bredere communicatiestrategie van het programma Duurzaamheid. Hiervoor worden overkoepelende communicatiemiddelen ontwikkeld, waar de diverse uitvoeringsprogramma's – waaronder klimaat - gebruik van kunnen maken. Binnen de themacommunicatie rond duurzaam wonen, werken en reizen, worden projecten vanuit het klimaatplan opgenomen.

11.3. FINANCIËN

De acties uit het actieprogramma zijn gedekt middels financiering uit de lopende begroting, via de decentrale uitkering SLOK die Den Haag van het Rijk ontvangen heeft en via de middelen duurzaamheid. In totaal gaat het om € 10.088.000,-.

De gemeente geeft het goede voorbeeld door haar eigen panden te verduurzamen.

De onderstaande bijlagen zijn digitaal beschikbaar op:

<http://zbs.denhaag.nl/internet?oid=180175> of www.denhaag.nl/klimaat

Bijlage 1	De Haagse klimaatopgave in cijfers
Bijlage 2	Analyse klimaatproblematiek Den Haag
Bijlage 4	Definities en Afkortingen
Bijlage 5	Overzicht Kadernota
Bijlage 6	CO ₂ -analyse
Bijlage 7	Haalbaarheidsonderzoek klimaatcentrum

KLIMAATPLAN DEN HAAG

Actieprogramma Klimaat 2011-2012

BIJLAGE

3

ACTIEPROGRAMMA KLIMAAT 2011-2012

Acties Algemeen	33
1. Klimaatcentrum	33
2. Duurzaamheidskringen	33
3. Klimaatstraatfeest	33
4. Onderzoek	34
5. Algemene acties externe partijen	34
Acties Wonen	35
6. Subsidieregeling dak- en vloerisolatie / stimuleringsregeling HR++ glas	35
7. Prestatieafspraken woningcorporaties en het woonwaarderingsstelsel	35
8. Duurzaamheidssubsidieregeling	36
9. Onderzoek wonen	36
10. Energiebesparing voor burgers via corporaties en VvE's	37
Acties Werken	39
11. Onderzoek naar CO ₂ -uitstoot en reductiemaatregelen.	39
12. Transparantie duurzaamheid Haagse kantoren	39
13. Energiebesparing	40
14. Acties werken externe partijen	40
Acties Duurzame Energie	42
15. Zonne-energie	42
16. Haalbaarheidsonderzoek duurzaam energiebedrijf	42
17. Windenergie	42
18. Warmtenetten	43
19. Onderzoeken duurzame energie	44

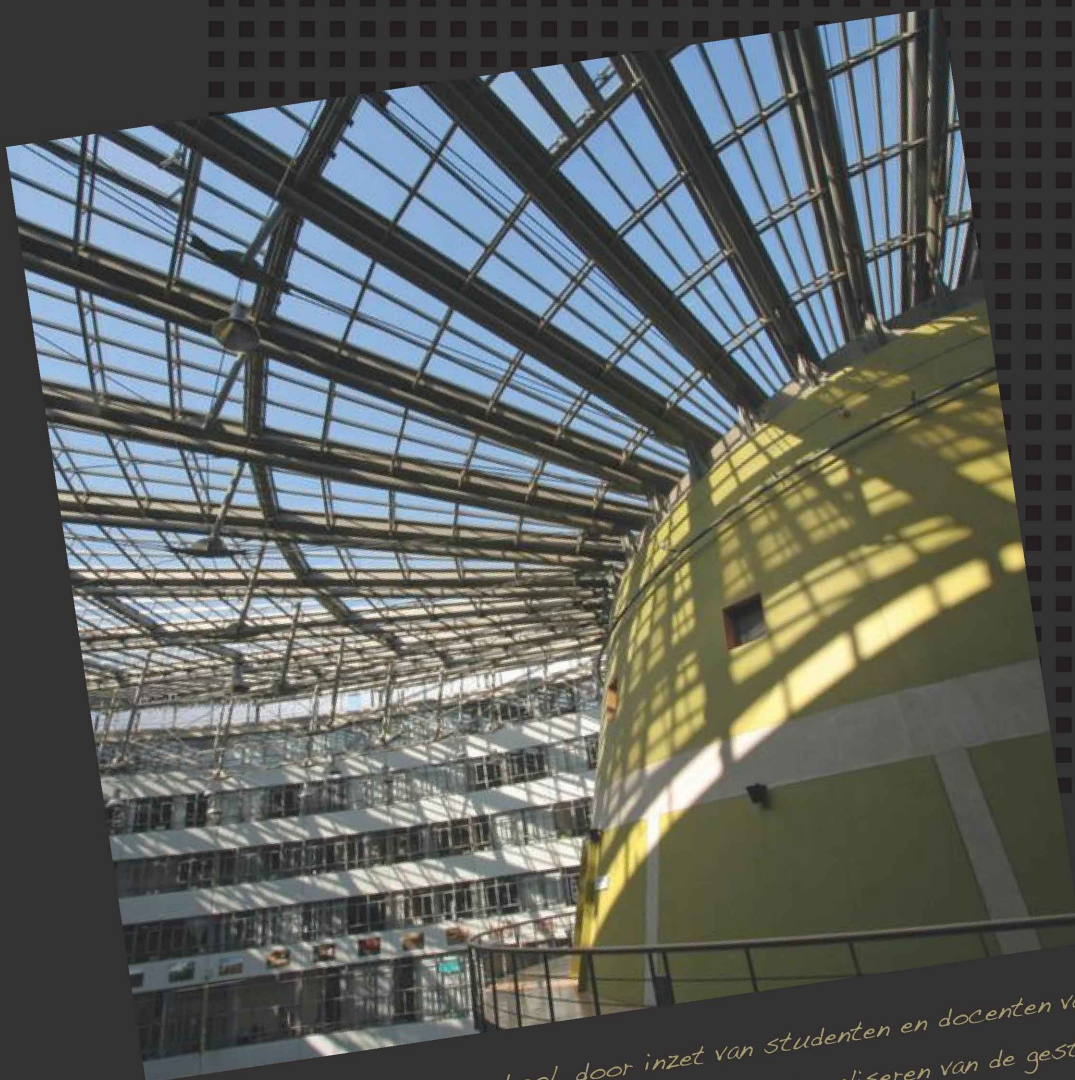
ACTIEPROGRAMMA KLIMAAT 2011-2012

In dit Actieprogramma Klimaat 2011-2012 worden de acties beschreven die in de periode 2011-2012 uitgevoerd zullen worden. Deze acties zijn gericht op het oppakken van de 4 sleutelvraagstukken, het invullen van de geschetste oplossingsrichtingen, het dichtten van het beleidshiaat en het ontwikkelen en ontsluiten van kennis en innovatie op het gebied van CO₂-reductie. Dit zal door een proces met partijen in de stad, onderzoek en nieuwe inzichten ingevuld moeten gaan worden. Duidelijk moet worden waar extra op ingezet moet gaan worden waarbij haalbaarheid en draagvlak bij partijen in de stad belangrijke uitgangspunten zijn. De in hoofdstuk 3 benoemde sleutelvraagstukken zullen hierbij als eerste opgepakt en uitgezocht worden.

Naast deze 19 acties uit het actieprogramma zullen er de komende jaren nieuwe kansen ontstaan om CO₂ te reduceren, kennis op te doen en kennis te delen. Deze kansen zullen tot nieuwe acties leiden die niet in dit actieprogramma opgenomen zijn.

De kosten van de acties waar de gemeente voor verantwoordelijk is komen neer op een bedrag van € 10.088.000,-. In onderstaande tabel zijn deze kosten uitgesplitst naar algemeen, sector wonen, sector werken en duurzame energie. Ook is aangegeven voor welke acties indicatief budget gereserveerd is vanuit de incidentele en structurele middelen duurzaamheid en milieu. Alle kosten worden gedekt vanuit de lopende begroting en de incidentele en structurele middelen duurzaamheid en milieu.

Acties		Kosten	Duurzaamheid 2011-2014	SLOK	Overig	Toelichting
1	Klimaatcentrum	€ 1.500.000	€ 1.500.000	-	€ 22.500	DSB MenV Afdelingsbudget
2	Duurzaamheidskringen	€ 22.500	-	-	-	
3	Klimaatstraatfeest	€ 5.500	-	€ 5.500	-	
4	Onderzoek	€ 90.000	-	€ 90.000	-	
Sub Acties Algemeen		€ 1.618.000	€ 1.500.000	€ 95.000	€ 22.500	
6	Subsidieregeling dak- en vloerisolatie/ Stimuleringsregeling HR++ glas	€ 2.600.000	€ 2.600.000	-	-	
8	Duurzaamheids- subsidieregeling	€ 1.000.000	-	-	€ 1.000.000	UP: Bestaande woningen, duurzame woningen
9	Onderzoek wonen	€ 50.000	-	€ 50.000	-	
Sub Acties Wonen		€ 3.650.000	€ 2.600.000	€ 50.000	€ 1.000.000	
11	Onderzoek naar CO2-uitstoot en reductiemaatregelen	€ 20.000	-	€ 10.000	€ 10.000	Bijdrage DSO Onderzoek
12	Transparantie duurzaamheid Haagse kantoren	€ 60.000	-	€ 60.000	-	
13	Energiebesparing	€ 30.000	-	€ 30.000	-	
Sub Acties Werken		€ 110.000	€ 0	€ 100.000	€ 10.000	
15	Zonne-energie	€ 3.230.000	€ 3.200.000	€ 30.000	-	
16	Haalbaarheidsonderzoek duurzaam energiebedrijf	€ 100.000	€ 100.000	-	-	
18	Warmtenetten	€ 1.240.000	€ 1.100.000	€ 10.000	€ 35.000 € 95.000	ISV3 DSB MenV Beleidsbegroting
19	Onderzoek duurzame energie	€ 140.000	-	€ 140.000	-	
Sub Acties Duurzame Energie		€ 4.710.000	€ 4.400.000	€ 180.000	€ 130.000	
Totaal		€ 10.088.000	€ 8.500.000	€ 425.500	€ 1.162.500	

*Zo werkt de Haagse Hogeschool, door inzet van studenten en docenten van de
Academie voor Technology & Society, mee aan het realiseren van de gestelde
klimaatdoelen van de gemeente.*

ACTIES ALGEMEEN

1. KLIMAATCENTRUM

In het coalitieakkoord is aangegeven dat er een klimaatcentrum komt. In 2011 zal er een businesscase opgesteld gaan worden. Functies, ambities en kosten zullen in kaart gebracht worden. Diverse partijen, overheden, bedrijven, kennisinstellingen en maatschappelijke organisaties zullen een rol vervullen binnen het klimaatcentrum / innovatief duurzaamheidscentrum. Het streven is ook externe financiering te verkrijgen.

Wie: Gemeente Den Haag
Tijdsplanning: 2011-2014
Kosten: € 1.500.000,-
Dekking: middelen duurzaamheid

2. DUURZAAMHEIDSKRINGEN

Bij theaters en grafische bedrijven zijn eind 2010 twee duurzaamheidskringen opgestart. Deze bedrijven gaan in 2011 aan de slag met energiebesparing en enkele andere duurzaamheidsthema's. De kringen worden ondersteund met kennis en financiën. Doel is dat er daadwerkelijk concrete maatregelen worden genomen.

Wie: Gemeente Den Haag
Tijdsplanning: 2010-2011
Kosten: € 22.500,-
Dekking: lopende begroting

3. KLIMAATSTRAATFEEST

Energiebesparing kan op het niveau van het huishouden worden gerealiseerd. Het landelijke Klimaatstraatfeest roept burgers op aan energiebesparing te gaan doen en belicht dit op een positieve manier. In den Haag zal dit project gestalte krijgen, door koppelingen te leggen met andere bestaande projecten en ion samenwerking met partners in de stad.

Wie: Gemeente Den Haag
Tijdsplanning: 2011
Kosten: € 5.500,-
Dekking: lopende begroting

4. ONDERZOEK

De gemeente Den Haag start een onderzoek naar de aard en de bronnen van overige broeikasgassen in Den Haag en maakt een plan van aanpak. Op basis daarvan zal besluitvorming plaatsvinden. Ook gaat de gemeente Den Haag samen met relevante partijen in de Haagse bouwsector verkennen hoe de klimaatambities in de nieuwbouw te realiseren zijn.

Wie:	Gemeente Den Haag in combinatie met Haagse bouwsector
Tijdsplanning:	2011
Kosten:	€ 90.000,-
Dekking:	lopende begroting

5. ALGEMENE ACTIES EXTERNE PARTIJEN

Diverse partijen uit de stad ondernemen ook zelf actie, zo werkt de Haagse Hogeschool, door inzet van studenten en docenten van de Academie voor Technology & Society, mee aan het realiseren van de gestelde klimaatdoelen van de gemeente.

Het Haags Milieucentrum wil samen met Haagse leden van politieke partijen, met deskundigen en leden van de onlangs opgerichte Haagse Klimaatcoalitie voorstellen ontwikkelen om tot een initiatief "Den Haag krijgt nieuwe energie" te komen.

Eneco wil in 2011 voor zowel bedrijven als burgers actiever inzetten op energie-efficiency. Om daarbij maximale effectiviteit te bereiken wordt voorgesteld om dit programma in te zetten via en in samenwerking met lokale branche- en belangenorganisaties, waaronder de woningcorporaties. Daarnaast wil Eneco graag zelfstandig of in een consortium van bedrijven deelnemen aan een ESCO-pilot (Energy Services Company) in de gebouwde omgeving. Eneco werkt via haar dochteronderneming Citytec aan de verduurzaming van de openbare verlichting. In samenwerking met de gemeente zal het energiebesparingspotentieel van de maatregelen uit het beleidsplan openbare verlichting bepaald worden.

Het project "Den Haag LED op!" van het Klimaatfonds Den Haag heeft als doel om minimaal 16.000 gloeilampen in de stad te vervangen door LED lampen, waardoor een aanzienlijke CO₂ reductie kan worden bereikt. Ook heeft het Klimaatfonds Den Haag de overstap van aardgas naar groengas mogelijk gemaakt voor de bussen van HTM.

Wie:	Haagse Hogeschool, Haags Milieucentrum, Klimaatfonds Den Haag, Eneco en Citytec
Tijdsplanning:	2011

ACTIES WONEN

6. SUBSIDIEREGELING DAK- EN VLOERISOLATIE / STIMULERINGSREGELING HR++ GLAS

Om te stimuleren dat huiseigenaren hun woning isoleren is er een subsidieregeling dak- en vloerisolatie. Deze subsidieregeling zal verlengd worden. Daarnaast komt er een stimuleringsregeling HR++ glas.

Wie:	Gemeente Den Haag
Tijdsplanning:	2012-2014
Kosten:	€ 2.600.000,-
Dekking:	middelen duurzaamheid

7. PRESTATIEAFSPRAKEN WONINGCORPORATIES EN HET WOONWAARDERINGSSTELSEL

In 2008 is het zogenaamde energieconvenant voor de corporatiesector afgesloten tussen Aedes en het Rijk. De woningcorporaties conformeren zich in dit convenant aan de ambitie om 20% te besparen op het totale gasverbruik in de bestaande sociale huurwoningenvoorraad in de periode 2008-2018. Daarnaast streven de corporaties naar energielabel B of minimaal twee klassen te stijgen in het energielabel bij ingrijpende woningverbetering.

In deze actie wordt duurzaamheid meegenomen in de prestatieafspraken tussen de gemeente Den Haag en de drie grootste Haagse woningcorporaties (Haagwonen, Vestia en Staedion). Voorlopig zullen de afspraken op het gebied van duurzaamheid zich beperken tot CO₂-reductie bij de verwarming en het warmwatergebruik van woningen. Uitgangspunt is een CO₂-reductie van 30% bij de verwarming van woningen in 2020 en een CO₂-reductie van tenminste 20% in 2015. Op dit moment wordt onderzocht wat de CO₂ besparing vanaf 1990 tot nu toe in corporatiewoningen is en wat op grond van de ontwikkeling van de corporatievoorraad verwacht kan worden wat de CO₂ besparing tot 2020 zal zijn.

Wie:	Gemeente Den Haag met de Haagse woningcorporaties
Tijdsplanning:	2011-2014
Dekking:	Uitvoeringsprogramma verduurzaming bestaande bouw

8. DUURZAAMHEIDSSUBSIDIEREGELING

Tijdens de begrotingsbehandelingen op 05-11-2009 is het amendement van GroenLinks aangenomen om 1 miljoen euro toe te voegen aan het programma milieu 2.20. Dit geld is bedoeld voor energiebesparing in de bestaande voorraad. In het amendement wordt de voorkeur gegeven aan een systematiek waarbij duurzaamheidsleningen met een lage rente worden verstrekt. Het college heeft begin 2010 ingestemd met het voorstel dat de gemeente € 1 miljoen beschikbaar stelt voor het treffen van duurzaamheidsmaatregelen aan woningen. Deze € 1 miljoen komt beschikbaar in de vorm van een subsidie voor particuliere eigenaren. Voorwaarde voor het verkrijgen van een subsidie is dat er dat de aanvrager eerst een Energie Prestatie Advies (EPA) laat opstellen, waar ook aandacht is voor andere duurzaamheidsthema's dan alleen energiebesparing.

Deze actie is erop gericht om deze regeling verder uit te werken. Het gaat hierbij om het opstellen van een lijst met maatregelen die in aanmerking komen voor de subsidie, het uitwerken van de organisatorische aspecten rondom subsidie (hoe kan een aanvraag ingediend worden, etc.) en het opzetten van een communicatietraject om bekendheid aan de regeling te geven.

Wie:	Gemeente Den Haag
Tijdsplanning:	2010-2011
Kosten:	€ 1.000.000,-
Dekking:	Uitvoeringsprogramma verduurzaming bestaande bouw

9. ONDERZOEK WONEN

Er worden diverse onderzoeken, verkenningen en projecten gestart om tot energiebesparing en CO₂-reductie te komen bij woningen.

Zo wordt er onderzoek gedaan naar slimme financiële en juridische mogelijkheden om tot CO₂-reductie in de bestaande bouw te komen en worden met diverse partijen financiële constructies voor energiebesparing in corporatiewoningen onderzocht.

De gemeente Den Haag wil de komende jaren een aantal buurten selecteren waar gericht een plan voor wordt gemaakt en een communicatiestrategie voor wordt ontwikkeld om deze buurten tot de duurzaamste van de stad te maken en de buurten een voortrekkersrol te laten vervullen. Deze buurten kunnen uiteindelijk als vliegwiel gelden voor de rest van de stad.

Voorbeeldwoningen laten zien hoe energiebesparing en verduurzaming gerealiseerd kunnen worden in een bestaande woning. Voor het realiseren van voorbeeldwoningen zijn diverse

initiatieven genomen, onder andere in het uitvoeringsplan verduurzaming bestaande woningvoorraad “Bestaande woningen: duurzame woningen” (DSO 2010.1861). Diverse partijen uit de stad zullen hieraan een bijdrage leveren. Ook zal gekeken worden hoe het gemeentelijk vastgoed hier een rol in kan spelen.

Wie: Gemeente Den Haag, in samenwerking met externe partijen, waaronder Om Den Haag, ASN Bank, Uneto-VNI, Staedion, Haagse buurten, Haags Milieucentrum, InstalNova en E.nu.

Tijdsplanning: 2011-2012

Kosten: € 50.000,-

Dekking: lopende begroting

10. ENERGIEBESPARING VOOR BURGERS VIA CORPORATIES EN VvE'S

Richting de particuliere bewoners van de Gemeente Den Haag (waaronder huurders van woningcorporaties en leden van een VVE) kan Eneco ondersteunen in de communicatie en activatie met betrekking tot het verhogen van energiebewustzijn en energiebespaargedrag:

- de inzet van De Lage Meterstanden Loterij; De Lage Meterstanden Loterij is het BespaarSpel van Eneco, waarbij je meterstand je lotnummer is. 6 weken lang worden deelnemers geactiveerd om energie te besparen. Met dit spel worden mensen bewust gemaakt van hun energieverbruik en hoe zij hierop kunnen besparen, zonder in te leveren op comfort, met als doel gedragverandering van energieverbruik.
- acties omtrent de inzet van de Wattcher; De Wattcher is een designproduct dat het elektriciteitsverbruik van het hele huis op een inzichtelijke manier laat zien. Wanneer je apparaten aan- of uitzet, toont de Wattcher direct het verschil. Zo zie je waar energie wordt verbruikt en ontdek je wat je kunt besparen. De Wattcher maakt elektriciteit zichtbaar. Met de Wattcher kan zo'n 10 tot 20% worden bespaard op het elektriciteitsverbruik. De mogelijkheden van de Wattcher kunnen in informatiebijeenkomsten worden toegelicht.
- input voor communicatiemiddelen over energie en energiebesparing; Het geven van bespaartips, het delen van interessante feiten over duurzame energie alsmede de organisatie van informatieavonden.

Wie: Eneco

Tijdsplanning: 2010-2011.

Den Haag wil samen met de Haagse kantorenmarkt panden verduurzamen.

ACTIES WERKEN

11. ONDERZOEK NAAR CO₂-UITSTOOT EN REDUCTIEMAATREGELEN.

In Bijlage 2 van dit klimaatplan is gesteld dat een gedetailleerd inzicht in de bronnen van CO₂-uitstoot, de specifieke kenmerken en geschikte CO₂-besparende maatregelen per doelgroep binnen de sector werken ontbreekt. Deze actie is erop gericht om het beeld van de sector werken scherper te maken. Het gaat hierbij om de volgende punten:

- Inzicht in mogelijke doelgroepen binnen sector werken;
- Ontsluiten CO₂-gegevens binnen de sector werken, via de reguliere handhaving van milieutoezicht. Deze gegevens dienen als nulmeting binnen de sector werken;
- Inzicht in aanwezige kennis en kennisleemtes op het gebied van CO₂-uitstoot, tevens via milieutoezicht;
- Zoeken naar mogelijkheden om kennisleemtes te vullen;
- Bepalen wat de rol van de gemeente kan zijn bij het realiseren van maatwerk voor energiebesparing in de sector werken.

Wie:	Gemeente Den Haag
Tijdsplanning	2010-2011
Kosten:	€ 20.000,-
Dekking:	lopende begroting

12. TRANSPARANTIE DUURZAAMHEID HAAGSE KANTOREN

De kantorenmarkt in Den Haag is momenteel niet transparant. Voor duurzaamheid betekent dit dat het bijvoorbeeld niet bekend is welk energielabel kantoren in Den Haag hebben (wel bekend van overheidsgebouwen). Doel van deze actie is om duurzaamheid een plaats te geven in de Haagse kantorenmarkt door inzicht te geven in de duurzaamheid van de 60 grootste kantoorpanden in Den Haag (de kantorenmonitor) en in de mogelijkheden om deze panden te verduurzamen. Dit wordt gedaan door middel van een EPA-maatwerkadvies voor de 60 kansrijkste kantoorpanden (grootste en/ of leegstaande) in Den Haag (wat is het energielabel en wat moet er nog gebeuren om deze panden te verduurzamen?) en het zoeken naar een methode om de transparantie kantorenmarkt te vergroten zodat duurzaamheid hierin een plaats krijgt. Dit kan bijvoorbeeld door plaatsing van deze pandenlijst op toonaangevende makelaarssites en in kantorenmonitor.

Wie:	Gemeente Den Haag in samenwerking met externe partijen, zoals kantooreigenaren
Tijdsplanning:	2011
Kosten:	€ 60.000,-
Dekking:	lopende begroting

13. ENERGIEBESPARING

Om de klimaatambities te realiseren kan de gemeente Den Haag ondermeer haar wettelijke instrumentarium in de vorm van milieutoezicht en –handhaving gebruiken. Via dit instrument kan gestuurd worden op het realiseren van energiebesparing binnen de sector werken, waardoor het behalen van de ambities dichterbij komt. Via deze actie wordt tevens inzicht verkregen in de CO₂-uitstoot binnen de MKB-sector en zo wordt invulling gegeven aan de motie “doorlichting kleine ondernemingen op duurzaamheid”(RIS 165383).

Er wordt een module ‘energie detailhandel’ ontwikkeld die bruikbaar is voor het doorlichten van detailhandelsbedrijven, in samenwerking met de stichting milieukeur. Via deze module kan de verantwoordelijkheid met betrekking tot energiebesparing teruggelegd worden bij het bedrijfsleven.

Culturele instellingen hebben een belangrijke maatschappelijke functie. Vanuit deze functie hebben zij een voorbeeldrol bij de uitvoering van het klimaatplan. Er wordt gewerkt aan het realiseren van energiebesparing bij culturele instellingen door inzicht te krijgen in de huidige energieconsumptie en de besparingsmogelijkheden in beeld te brengen.

Wie:	Gemeente Den Haag in samenwerking met Stichting Milieukeur, Klimaatfonds Den Haag en Fonds 1818.
Tijdsplanning:	2010-2012
Kosten:	€ 30.000,-
Dekking:	lopende begroting

14. ACTIES WERKEN EXTERNE PARTIJEN

De rijksgebouwendienst heeft een pilot uitgevoerd naar een combinatie van het functioneel inregelen en beproeven van klimaatinstallaties én monitoring daarvan. De resultaten van de pilot vormden aanleiding voor een grootschalige uitrol, over de periode 2010-2016 over alle rijksgebouwen. Daarbij wordt minimaal 10% aan energiereductie op

gebouwniveau gerealiseerd. De ervaringen met de pilot gaven aan, dat in combinatie met een bewustwordingscampagne voor de gebruikers dit zelfs meer opleverde, namelijk tussen 25 en 30% energiereductie.

De rijksgebouwendienst hanteert de duurzaam inkoopcriteria bij de huur en aankoop van kantoorpanden ; dit is minimaal label C. Dit leidt ertoe dat grote kantooreigenaren extra inspanningen moeten doen in relatie tot energiebesparing en duurzaamheid, willen zij een grote huurder als de rijksgebouwendienst niet verliezen. Dit geeft een extra stimulans op de kantorenmarkt, waarmee ook de duurzaamheidsambities versnelt onder de aandacht worden gebracht.

Het Haags Milieucentrum werkt aan een project om energiebesparing bij winkels te realiseren door openstaande winkeldeuren tegen te gaan.

Het Klimaatfonds is in gesprek met Hockeyclub HDM over een bijdrage aan de verduurzaming van het huidige en nieuwe sportveld. Er worden nog keuzes gemaakt voor concrete maatregelen.

De Dierenambulance wil uitbreiden en kijkt naar de mogelijkheden om dit op een duurzame manier te doen. De dierenambulance wil kijken naar de mogelijke maatregelen die genomen kunnen worden om energiebesparing te bewerkstelling in het huidige gebouw. Ook kijken ze naar de mogelijkheden op het gebied van afval en mobiliteit die kunnen leiden tot CO₂ reductie.

Theater de Regentes heeft een grote ambitie met betrekking tot LED verlichting. Er zal worden gekeken of het haalbaar is het theater volledig te voorzien van LED verlichting. Andere mogelijkheden worden nog onderzocht. Status: in afwachting op resultaten energiescan.

De ambitie is om de nieuwbouw van een basisschool op een duurzame manier te realiseren, gefinancierd vanuit het Klimaatfonds Den Haag. Status: onderzoek mogelijkheden en CO₂ reductie.

Wie: Rijksgebouwendienst, HMC, Klimaatfonds Den Haag
Tijdsplanning: 2010-en verder

ACTIES DUURZAME ENERGIE

15. ZONNE-ENERGIE

Vanuit de middelen duurzaamheid is € 2 miljoen beschikbaar gesteld om zonne-energie in de stad te stimuleren. Daarnaast is € 1,2 miljoen beschikbaar voor zonne-energie op gemeentelijke panden. Ook zal er een onderzoek plaatsvinden naar de mogelijkheid van grootschalige toepassing van zonne-energie in Den Haag (€ 20.000,-) en zal er actie genomen worden om ervoor te zorgen dat nieuwbouwwoningen en de aanwezige installaties aangepast zijn voor installatie van zonnecellen en zonnecollectoren (€ 10.000,-).

Wie:	Gemeente Den Haag
Tijdsplanning:	2011-2014
Kosten:	€ 3.230.000,-
Dekking:	€ 30.000,- lopende begroting en € 3.200.000,- middelen duurzaamheid

16. HAALBAARHEIDSONDERZOEK DUURZAAM ENERGIEBEDRIJF

De gemeente Den Haag gaat de haalbaarheid van het opzetten van een duurzaam energiebedrijf onderzoeken. Een dergelijk gemeentelijk energiebedrijf initieert, coördineert en/ of beheert duurzame energieprojecten met als primaire doel de gestelde klimaatdoelstellingen te realiseren.

Wie:	Gemeente Den Haag
Tijdsplanning:	2011
Kosten:	€ 100.000,-
Dekking:	middelen duurzaamheid

17. WINDENERGIE

Eneco wil samen met de gemeente de mogelijkheden onderzoeken voor behoud en eventueel uitbreiding van windenergie in het havengebied van Scheveningen. Onder meer kan de bestaande windturbine hiervoor als basis dienen en onderzocht worden wat de mogelijkheden zijn op deze locatie voor eventuele vervanging/planologische inpassing binnen het omgevingsplan van windenergie. Daarnaast wil Eneco onderzoeken in hoeverre het mogelijk is om windenergie te realiseren langs A4-A12. Op basis van historische data is

inzichtelijk dat de windcondities in dit gebied slecht zijn. Onderzocht zou kunnen worden of de mogelijkheden verbeteren indien het gebied richting Leidschendam-Voorburg erbij betrokken wordt. Samenwerking met Leidschendam is hierin essentieel. Eneco heeft reeds ervaring op gebied van burgerparticipaties. Dit zou in Den Haag toegepast kunnen worden in geval er goede windlocaties beschikbaar zijn.

Wie:	Eneco
Tijdsplanning:	2011
Kosten:	Eigen uren Eneco
Dekking:	Eneco

18. WARMTENETTEN

Den Haag start in overleg met de eigenaren van de warmtenetten een verkenning naar het steeds meer voeden van de huidige warmtenetten met duurzame bronnen, bijvoorbeeld geothermie. Ook is het wenselijk om bestaande warmtenetten uit te breiden en nieuwe warmtenetten aan te leggen. Belemmeringen en investeringsdrempels moeten weggenomen worden.

Warmte en koudeopslag (WKO) is een methode om energie in de vorm van warmte of koude op te slaan in de bodem. Deze systemen zorgen voor een grote energiebesparing waardoor zijn in Den Haag in steeds meer in bouwprojecten gebruik gemaakt van dergelijke ondergrondse energiesystemen. Doordat WKO steeds vaker wordt toegepast en een gemeentelijk beleidskader ontbreekt, ligt het gevaar op de loer dat er conflicten in de ondergrond kunnen ontstaan of optimale energetische rendement uit de Haagse ondergrond niet wordt gehaald. Daarom gaat de gemeente Den Haag een beleidskader opstellen voor WKO. Daarnaast vindt een verkenning plaats naar de mogelijkheden om WKO in het centrumgebied efficiënter in te richten.

Den Haag zoekt samen met provincie Zuid-Holland en omliggende lokale besturen een goede locatie voor een vergistingsinstallatie. Daarnaast onderzoekt de gemeente Den Haag welke locaties geschikt zijn voor biomassacentrales, waarbij rekening gehouden wordt met de aanvoer, omgevingshinder, bestemmingsplan en de benodigde (toekomstig) infrastructuur als een stadsverwarmings(koude)net, gasnet en/ of elektriciteitsnet.

Er zal een voorstudie uitgevoerd worden naar de realisatie van een warmtenet in de bestaande

■ ■ ■

bouw. Deze voorstudie is gericht op het opdoen van kennis en ervaring met het aansluiten van de bestaande bouw op warmtenetten. Daarnaast worden de mogelijkheden verkend voor een proefproject om bestaande bouw geschikt te maken voor aansluiting op een warmtenet (lagetemperatuurverwarming), waarbij de overlast in de uitvoering voor bewoners zo beperkt mogelijk blijft. Het project gaat in op technische en financiële haalbaarheid, draagvlak en de juridische en organisatorische aspecten.

Eneco wil graag als trekker/coördinator optreden met betrekking tot het verduurzamen van de warmtenetten. Dit traject begint bij de huidige studiefase en eindigt bij de praktische uitvoering. Het samenbrengen van techniek, productie, demografische factoren (informatie van de stad) informatie van locatie (mogelijke productie locaties in de stad) en omgeving van net buiten de stad (sourcing) is essentieel tot een gedegen aanpak. Dit moet resulteren in een concreet uitvoeringsplan (implementatie / realisatie)

Wie:	Gemeente Den Haag in samenwerking met eigenaren warmtenetten, Eneco, woningcorporaties, Stadsregio Haaglanden en Provincie Zuid-Holland.
Tijdsplanning:	2011-2014
Kosten:	€ 1.240.000,-
Dekking:	€ 1.100.000,- middelen duurzaamheid, € 105.000,- lopende begroting, € 35.000,- lopende begroting ISV3

19. ONDERZOEKEN DUURZAME ENERGIE

Er zullen diverse onderzoeken in relatie tot duurzame energie uitgevoerd gaan worden. Zo zullen de maatschappelijke kosten en baten van de verduurzaming van de energiehuishouding in kaart gebracht worden (maatschappelijke kosten-batenanalyse (MKBA)).

Ook zal het potentieel van duurzame energie in Den Haag in kaart gebracht worden en zal er een instrumentenoverzicht om de energiehuishouding te beïnvloeden opgesteld worden. Den Haag stelt ook duurzaamheidscriteria voor het gebruik van biomassa op.

Den Haag verkent samen met Stedin de toekomstige eisen aan het Haagse elektriciteitsnet, in relatie tot enkele belangrijke ontwikkelingen: grotere afname en teruglevering voor het Haagse elektriciteitsnet (ten gevolge van elektrisch vervoer en warmtepompen) en grootschalige teruglevering. Den Haag onderzoekt samen met Stedin of in een wijk

gezamenlijke warmtecapaciteit, bijvoorbeeld op aardgas, vanuit het oogpunt van zware capaciteitsvraag voor het elektriciteitsnet inderdaad te prefereren is boven individuele warmtepompen.

In dit kader haalt de gemeente een proef naar Den Haag met slimme energienetten. Het gaat hier meer om organisatorische problemen die opgelost moeten worden dan de technische aspecten. Als bijvoorbeeld het opladen van de elektrische auto centraal wordt geregeld, moeten eindgebruikers wel toestaan dat het oplaadmoment van hun auto door anderen wordt (mee)bepaald.

Het gebruik van de zeewatercentrale wordt geëvalueerd om te kijken of en waar er herhalingspotentieel is.

Bij de toepassing van biomassa wil Eneco met name inzetten op de vergroening van de warmtevoorziening. In het kader van de ontwikkeling van Binckhorst is al regelmatig gesproken over de toepassing van bio-energie. In samenwerking met de gemeente zal onderzocht kunnen worden welke locaties geschikt zijn voor een biomassacentrale, waarbij rekening gehouden wordt met de aanvoer, omgevingshinder, bestemmingsplan en eventueel een (toekomstig) stadsverwarmingsnet.

Wie:	Gemeente Den Haag in samenwerking met Stedin, Provincie Zuid-Holland en woningcorporatie Vestia, Eneco
Tijdsplanning:	2011
Kosten:	€ 140.000,-
Dekking:	lopende begroting

Overzicht thema's

ENERGIE
ENERGY

STEDENBOUW
URBAN DESIGN

OPENBARE RUIMTE
PUBLIC SPACE

MOBILITEIT
MOBILITY

INTERNATIONALE STAD
INTERNATIONAL CITY

DUURZAME GEMEENTELIJKE ORGANISATIE
SUSTAINABLE MUNICIPAL ORGANISATION

PROCES
PROCESS

Colofon

Ontwerp en productie
Gemeente Den Haag
Intern Dienstencentrum

Dit uitvoeringsplan
komt voort uit:

De kadernota
'Op weg naar een
Duurzaam Den Haag'

uni 2011

Deze publicatie is
klimaatneutraal gemaakt
door compensatie via het
Klimaatfonds Den Haag.

